

Zsigmond Győző

GOMBA ÉS GOMBAKIRÁLY

A gomba és értelmezései

A természettudomány egyik tisztázatlan kérdése, hogy mi is a gomba. Bár inkább növénynek tartják a tudósok, elismerik, hogy növényi és állati tulajdonságok egyaránt jellemzők rá. Ismertek a világon helyi hagyományok, amelyek állatként tartják számon. A magyarság esetében erre nincs adatunk. A köznyelv és a népi nyelv nálunk a „gomba” kifejezést a magasabb rendű – többnyire szárral, kalappal rendelkező – gombákra érti. A továbbiakban csak az ilyen, úgynevezett nagygombákról szólok. A gomba – nálunk számba jöhető – másodlagos jelentései közül a „gombaétel” jelentést emelném ki – ez általánosan – ismert. Gyakori, hogy a származtatott jelentés (mint az előbbi esetben) tulajdonképpen funkcióra, felhasználási módra (ezúttal a legismertebbre) utal.

A gomba képét, rajzát – vagy magát a növényt mint közismert jelképet – nem használja a magyarság az eddigi adatok tanúsága szerint.

Meg kell jegyezni viszont, hogy esetenként előfordul egyfajta ikonikus jelként, mint a férfinemiség lappangó, passzívnak mondható jelképe. Nálunk ez a jelentése nem olyan aktív, mint például a keteknél, akik mítoszukban a gombákat az erdőben elcse-nevészesedett phalloszoknak tekintik. Mindenesetre megfordított alakja – mondhatni – predestinálta a gombát arra, hogy erotikus jelentéstartalma is legyen. Hogy ez a magyarságnál is megvan, az bizonyos. Mindenekelőtt egyes gombanevek vallanak erre – elég, ha csak a kucsmagomba meg a szömöröcsög egyes népi megnevezéseire utalunk (például *faszkógomba*, *péterfaszú gomba*, *cigányfaszú gomba*).

Előfordul, hogy a gomba – ki nem mondottan is – a szaporaságot, termékenységet jelenti, ám erre inkább csak némely frazeológiai kapcsolatunkból következtethetünk. Például azt, hogy *gomba módra*, úgy érti a magyar, hogy szaporán. Ám itt a gomba akár mint phallikus – akár mint termékenységi szimbólum – csak lappangva, esetlegesen és jelszerűen érvényesül. Nálunk, magyaroknál nincs olyan tehát, hogy a gomba egyértelműen jelképe lenne valaminek – szemben például a mikofób (gombagyűlölő) szászokkal, akiknél a légyölő galóca szerencsejelkép. Rajzát az újévi jókívánságokhoz mellékelik. De így van ez a gombát igen kedvelő kínaiaknál is, akik számára a gomba a halhatatlanság, a termékenység jelképe, vagy a bantuknál, akiknél a lélek szimbóluma.

A gomba és a gombázás értékelése, funkciói

Nemcsak kultúrák különbözőségének, de történelmi korok elkülönülésének a jelei is megmutatkoznak a gomba megítélésében. Adatközlőim egyhangúlag vallják, hogy a nyolcvanas években mindjobban feljött a csillaga a gombának mint pénz nélkül is – nem jegyre, szabadon – kapható élelemnek, húspótlónak. Bár aki pénzben nem bővelkedett, annak bizony nem kis fáradságába került a gombászás, kiváltképpen ha a dolgot – a nehezebbik felét – rangján alulinak is érezte.

Romániában ma sincsenek a piacokon alkalmazott gombaszakértők. Adatközlőim szerint is előrelépést jelentene pedig, ha lennének. Főképp az élelmezési gondok miatt, a gombával foglalkozás (meg a rá is szorulás) mértéke azt jelzi, hogy nem történt

eléggé gyökeres változás a népi társadalomban a nyolcvanas évekhez képest – az élet-színvonal sem emelkedett.

A gombászás – ez az ősi tevékenység – annak ellenére, hogy hagyományosan a szegények foglalkozásának számít, az utóbbi időben úgymond megnemesedett, a jobb módúaknak is egyik kedvenc időtöltése lett. Megmaradt viszont archaikus jellege, a mindennapitól elütő volta, ötvözi továbbra is a játékot, a szenvedélyt és a nehéz munkát – természetközelsége, valamint gazdasági szempontból többnyire jelentéktelen volta pedig egyszerre kölcsönöz neki veszélyességet, bensőségességet, komolyságot és játékosságot.

A bombának gyakorlati hasznával összefüggő jelentései a meghatározók. Ellentétes jelentéstartalmak nemcsak sokfélesége – mérges vagy ehető, felhasználható vagy kártékony volta – miatt kapcsolódnak hozzá. A szemiózis különféleképpen alakulhat a jel-értelmező kilététől függően is. Így egyesek – a pénzesebbek – szemében mindenekelőtt ingyenség, kivételes íz a jó gomba, mások – a nincstelenebbek – egy része szerint főképp pénzforrás, áru és szükség esetén táplálék. De inkább olyan, amivel megszerzhető esetleg az „igazi” táplálék. Bár többen a hússal egyenértékűnek vagy annál is ízletesebbnek tartják a gombát.

Esztétikai értékelése is az előbbi nézőpontoktól függően történik. Akik számára megélhetés kérdése is a gomba, a szépséget sem tudják a hasznosság nagyobb fokú figyelembevétel nélkül megítélni. A művészek, a meséskönyvek gombajelképét, a légyölő galócat Kőröspatakon tudtommal senki sem tartja a legszebbnek. A borsgomba (*Amanita rubescens*), az őzláb, a csiperke, a varas zöld galambgomba, a rótagomba számít itt szépnek.

A gomba elsősorban remény, lehetőség a jobb megélhetésre (olykor a túlélésre). Ízletessége, szaporasága és másféle haszna, esetleg szépsége is közrejátszhat abban, hogy a gombászok olykor tíz-tizenöt kilométerre is elgyalogolnak érte, még ha esetleg üres kézzel kell is visszatérniük. Szerencséjét is ki kell érdemelnie ugyebár az embernek: és ezúttal a szerencsének – mely a szabadban, a kevésbé szennyezett természetben van – kézzelfogható jelképe a gomba.

Piaci árusítása szinte kizárólag női munkának számított a magyarságnál. Megszerzése volt a nagyobb dolog. Az eladás – az már csak eladás, még ha az áhított pénzre való cserélést jelenti is. Ámde ilyenkor a szorult helyzet is kiteregettetik. A kofaság nem dicsőség nálunk. Ráadásul időigényes.

A gomba esetében kivételesen fontos, hogy a vevő bízson az eladóban. Egyik háromszéki gombakirály (a sepsikőröspataki P. B.) mesélte, hogy őt egyszer egy asszony meg akarta győzni, hozzon neki bolondgombát, mert meg akarja mérgezni az urát. Ő azonban megtagadta, mert a jó hírnevét rontaná, folt esne gombászói becsületén, hisz őt sokan ismerik.

Egyféle összegezeként megadom, hogy általánosságban milyen funkciókat tulajdonítanak az emberek földünkön a gombáknak. A magyar nyelvterület majdnem egészen végzett terepmunkám és a szakirodalom alapján állítom, hogy az alábbiakban kiemelt funkciók – bár olykor csak részben – érvényesülnek, illetve érvényesültek a magyarság esetében:

1. étel (fűszer, ingyenség); **2.** mérge: ember, illetve állat számára; **3.** áru (pénzforrás); **4.** nyersanyag (festék – dísz- meg használati tárgyak, tűzgyújtó, valamint játék készítéséhez); **5.** (tej)oltószer; **6.** díszítőmotívum; **7.** jelkép: a férfinemiséget idéző (ironikus) jelként, a halhatatlanságé, a termékenységé, a léleké; **8.** hallucinogén, kábító,

bódító szer; **9.** gyógyszer; **10.** időjárásjelző; **11.** tisztító, fertőtlenítő; **12.** rovarirtó; **13.** illatosító; **14.** halászok árvízjelzője (meggyújtott taplót használnak e célra a Duna mentén, például a Tolna megyei Decsen); **15.** kenőanyag; táblatörlő (Moldva, Bahána, valamint Göcsej).

A sepsikőröspataki gombakirály

Néptünk – főleg a Székelyföldön, de például Beregben is – azt a személyt nevezi *gombakirálynak*, aki valamely helységben kitűnik mint jó gombaismerő, kiváló gombász.

A sepsikőröspataki Pakulár Bertának ragadványnevéen kívül (Jukiné) melléknevéé lett, hogy a *gombás*. A faluban mindenki ismeri és elismeri őt ebben a minőségében. A továbbiakban hol idézve, hol parafrázálva mutatom be ennek a nemzetközi viszonylatban is jelentékeny amatőr gombásznak az életpályáját – mindenekelőtt egy 1999. október 10-i beszélgetés alapján.

1939-ben született, cigány származású, de csak a magyar nyelvet beszéli. Kétéves volt, amikor apja, aki *cipőcsináló* volt, meghalt (nem tudja, hol dolgozott), *úgy húsz éve, a nagy aszály idején*. Anyja hatvanöt évesen halt meg. Szülei sokáig Brassóban dolgoztak, a traktorgyárban. Gidófalváig gyalog mentek, onnan pedig vonattal tovább. Tizenheten voltak testvérek, de a felnőttkort csak öten éltek meg. Az anya halálát követően a nagyobbik testvér, Teréz rendezte a családot.

Valamennyire tud írni és olvasni. Sepsikőröspatakon járt iskolába. Nyolcévesen kezdte az iskolát. Hat osztályt végzett, a hetediket csak félig járta ki.

Még kicsi gyermek voltam, mikó kezdtem az erdőket mászni. Másokkal együtt gombásztam, peccset, málnát, epret, szedret szedtünk. Az erdőpásztorok olcsón vették, Szentgyörgyön drágábban adtuk el. Kezdtünk felnőni, ide-oda mezei munkákra mentünk. Volt kapálás, répaszedés, pityókaszedés.

Nagyobbik testvérem rendezett, Teréz, a tavaly halt meg Keresztváron, oda ment volt férhez. A jó meséskönyvet nagyon szerettem olvasni, most egy sincs nekem, mind elvitték. Leányom nem tud olvasni, a betűköt ismeri, de nem tudja összeolvasni őket.

Huszonöt évesen mentem csak férhez. Férjem Józsi volt, az apja volt nevezve a Hegyen Titónak, a gyermek Titoka Józsinak. Sokat másztam az erdőt, legyen mivel fenntartani a gyermekeket. Málnát, szedert, gombát szedtem főleg. Régebb több volt a vágott. Fát is kellett venni, nem csak élelmet, ruhát.

Gyermekeiről a következőket mondta:

Laci a nagyobbik fiam, nincs most megházasodva, öt gyermeke lett, egy meghalt, huszonkét éve külön van. Gáteres volt egy ideig, elbocsátották, Árkoson kőművesként dolgozik, napszámosként.

Erzsi leányomnak a férje Isvány, ő a doktornak dolgozza a földet. Isvány az egyik fiuk, az apja nevére lett keresztelve, Mónika a leányuk, me annak a napján született.

Józsi fiam gáteres. Két gyermeke meghalt, él Csacsika, aki Csabának van beírva, az anyja nevezte így. Józsi fehérnépe ravasz. Isznak, verekednek össze, az ablakokat mind verik bé, kússebb ablaktányér kéne.

Munkának tartja a gombászást Bertiné, általában sokat kell járni a gomba után, nem ritka, hogy tíz-tizenöt kilométerre is elmennek a gombászók, mégpedig gyakran hegyen-völgyön, árkon-bokron át. Igaz, hogy sok jó helyet ismer, de ezeket meg kellett találni, s ezek nem minden évben váltják be a hozzájuk fűzött reményeket, így újabb felkutatása is szükségessé válik – helyettük, illetve mellettük. Többnyire félreeső-

nek tekintett területen, a mezőn ritkábban, főleg az erdőn szedik a gombát, olyan helyeken, ahol különféle valós és vélt veszélyekkel kell számolniuk.

Medvével találkoztam egyszer, a Kálnoki-patakba, küjjel. A két bocsával láttam meg, rongyos vót, me vezetett. Kiátom:

– *Ügyelj, meneküljünk, me itt megöl!*

Hagytam kast, gombát, s futottunk. Őzet s vaddisznót is láttam. Vádnak mások is, akik ilyes-miket láttak, megijedtek s futottak. Nem tudok róla, hogy itt állat valakit is bántott volna.

Nem könnyű megtalálni a gombát, a legnehezebben fellelhetők közé tartoznak a kucsragombák. Főleg, ha azok még nem vagy alig bújtak ki az avar alól. Könnyű ággal a kezükben, érzéssel és alaposan át szokták vizsgálni szakértőik a *suskás* helyeket. Van úgy, hogy valaki egyet sem lát meg belőlük egy bizonyos helyen, más pedig onnan akár meg is szedi vele kosarát. Még nehezebbé teheti dolgunkat, ha más akadályt is le kell küzdenünk.

Szent György-nap előtt minden hét esztendőbe királyválasztás van a kígyókná. A fiam oda ment egyszer suskagombájé. Körülvették, alig menekült meg.

A kígyó fején van afféle sárga kereszt, két csokorféle, s rajta arany van. Ha zsebkendőt dobna rá, azt mondják, lehagyja az aranyat.

Bé ke csombolyítani zsebkendőve, s akkó leejti a fejerő az aranyat, másképp nem, ha megölik, akkó se. Mondják, van olyan kígyó is, hogy két feje van, ilyenbő lesz a sárkány; szárnya is lesz.

Amelyik kígyót hét évig nem látja meg senki, annak lesz hét feje, s az megy fe. Erre mondják, hogy viharkő lehet látni. Hallottam, egy úgy megcsapta a traktort, majd fedőlt. A cserébe nálunk látták, két méter volt legalább.

Megélhetéséről is vallott a gombakirály:

Miket dógoztam? Vótam pityókaszedni, legyen télire. Két helyre járok ide a faluba takarítani, gyomlálni, kapálni. Szoktam csinálni mikulásveszőt. Bronzot veszünk fehérbe, sárgába, s diluántot s rügyes nyírfa. Van, amelyik a nyikorgató nyavalyával csinálja. Tavaly mind ellopták a városiak az Őrkőről. Vagy kétszáz darab ágat. A tavaly megbüntettek többet a katonaság mellett, akik ágat szedtek, nyírágat.

Télire tett el befőttem a gazdám nekem is. Nálam kevés van a szekrényben. Mindent szednek ki.

Rég nem kaptunk szociális segélyt. Tíz évet nem éltünk együtt az uramma, azé nem adják utána a nyugdíjat. Én nem kapok nyugdíjat. Legelősző a Lázár Mihályná vótam utcaseprő (Sepsiszentgyörgyön), öt évet, utána Brassóba két évet. Otthagytam, mikó férhez mentem. Akkor volt jobb világ, amikő az uram élt, jól keresett. Tejeskocsiva soksző jártam a Vadasra gombáér. Mire a koci jött le, én má jól megrakódtam. Mind többen szedtek gombát a falubó. Én most má kevesebbet. Lábam fáj, rehomás. Ötvenezer lej egy injekció. Minden hónapba ötöt kéne kapjak.

Most Magyarországra sokat nem engednek, megpecsételődtek, s most még több a gombászó. Akik eladásra szedik, mind a Hegybe valók. Egy ideje nem engedik, hogy a gombát bévigyük a városba. Pungába kiraktuk kilóbsba, s vittük azé. A leányomat még nem fogták e. Vót úgy, vagy húsz kilót is vitt. Régebb jártam a piacra, de mióta nem szabad s fáj a lábam, azóta csak a faluba adom el a gombát s más is, peccset, a szív ellen használt sarognya virágját, s teának jó áfonyalapít. Mikó vót pénzem, vettem Brassóba kilóra napraforgómagot, s azt árultam otthon.

A falu gombakirályának nem jutott irigylésre méltó sors. Nagy szó az is, hogy sokra tartják gombatudományát, megbíznak benne. A házat, amelyikben lakik, a falu hegybe kapaszkodó, cigányok lakta részén, a Hegyen, férje építette. Van villanya, ez is valami, mert sokaknak nincs a szomszédságban. Öregségére is gondoskodnia kell megélhetéséről, s ebben egyre kevésbé segíti a sok járkálást meg mászást igénylő gombászás. No de azért ő mindig is Pakulár Bertiné, a gombás marad falustársai szemé-

ben. Méltán, mert nem akárhogy érti a tisztességes kenyérkeresésnek ezt a formáját. A továbbiakban ezt néhány adattal támasztom alá.

A mikofil – vagyis kiváltképp gombakedvelő – lengyeleknél a falusi lakosság közép-arányosan huszonnégy gombanevet ismer, a két szélső határ a nyolc és a hatvan. Nos, sepsiszéki gombakirályunk hatvannál is több gombáról tud, pontosabban hetvenet azonosít biztosan, többnyire külön néven is nevezve őket, noha az is előfordul, hogy például a *júdásfülegombát* jól felismeri, de nevét nem tudja. Több esetben pedig, noha pontos a név szerinti azonosítás, ez az illető faj világosan nem különül el másoktól. Így *piros hátú galambgombának* ismeri adatközlőnk a *Russula vescát* vagy a *Russula emeticát*, viszont a *R. emetica*, *R. lepida* és *R. vesca* közt nem biztos, hogy különbséget tud tenni.

A gombakirály előtti kalapemelés gyanánt alább közöljük a P. B. által ismert gombák népies és latin nevét. Figyeljük meg, hogy a faluban mások által nem ismert gombanevek mennyire szemléletesek, találóak; árulkodnak arról is, hogy kiöltőjük milyen irigylésre méltó biztonsággal és rendszerezői ügyességgel jár el.

1. Júdásfülegomba, <i>Auricularia auriculae-judae</i>	32. kék hátú (gomba), <i>Russula cyanoxantha</i>
2–4. békagomba, <i>Coprinus micaceus</i> ,
<i>C. atramentarius</i> , <i>C. comatus</i>	33. kék peszterge, <i>Lepista nuda</i>
5. bikkfatopló, <i>Fomes fomentarius</i>	34. kenyérgomba, <i>Lactarius volemus</i>
6. borsgomba, <i>Amanita rubescens</i>	35. keserű(gomba), <i>Lactarius piperatus</i>
7. borsikagomba, <i>Russula foetens</i>	36. laskagomba, <i>Pleurotus ostreatus</i>
8–10. cseperke, <i>Agaricus campester</i> ,
<i>A. arvensis</i> , <i>A. bisporus</i>	37. légygomba, <i>Amanita muscaria</i>
11. csutakgomba, <i>Armillaria mellea</i>	38. lófaszgomba, <i>Phallus impudicus</i>
12. csutaklaskagomba, <i>Pluteus cervinus</i>	39–44. lóposz(ogó), <i>Lycoperdon perlatum</i> , <i>L. pyriforme</i> , <i>Bovista plumbea</i> , <i>Langermannia gigantea</i> , <i>Calvatia utriformis</i>
13–15. csürkeláb, <i>Ramaria flava</i> ,
<i>R. botrytis</i> , <i>R. formosa</i>	45–49. medvegomba, <i>Boletus edulis</i> ,
<i>B. aestivalis</i> , <i>B. pinicola</i> , <i>Suillus granulatus</i> , <i>S. luteus</i>
16–18. erdei csiperke, <i>Agaricus augustus</i> , <i>A. silvicola</i> , <i>A. silvaticus</i>	50. őszi csikkalj, <i>Lepista luscina</i>
19. farkasrókagomba, <i>Hydnum repandum</i>	51–53. piros hátú (galambgomba),
<i>Russula emetica</i> , <i>R. lepida</i> ,
<i>R. rosacea</i>
20–21. fehér csiperke, <i>Amanita verna</i> ,
<i>A. phalloides</i>	54. piszpiric, <i>Polyporus squamosus</i>
22. fehér pettyes borsgomba, <i>Amanita pantherina</i>	55–56. rókagomba, <i>Cantharellus cibarius</i> , <i>C. pallens</i>
23. fehér topló, <i>Piptoporus betulinus</i>	57. rosz suskagomba, <i>Gyromitra esculenta</i>
24. feketegomba, <i>Craterellus cornucopioides</i>	58. rosz székfűgomba, <i>Inocybe fastigiata</i>
25. fenyőpeszterge, <i>Tricholoma terreum</i>	59–60. róuzsagomba, <i>Lactarius deliciosus</i> , <i>L. deterrimus</i>
26. földi lasa, <i>Lepista nebularis</i>	61. sárga laskagomba, <i>Laetiporus sulphureus</i>
27. fűgomba, <i>Marasmius oreades</i>	62. sárguló csiperke, <i>Agaricus xanthoderma</i>
28. fűzfatopló, <i>Phellinus igniarius</i>	
29. galambhátú, <i>Russula vesca</i>	
30. galambgomba, <i>Russula xerampelina</i>	
31. harmatgomba, <i>Melanoleuca subalpina</i>	

63–65. suskagomba, <i>Morchella elata</i> ,
<i>Morchella esculenta</i> , <i>Verpa bohemica</i>	69. tinórgomba, <i>Lactarius vellereus</i>
66. szilvaalj(gomba), <i>Entoloma clypeatum</i>	70. tőkealjgomba, <i>Hypholoma fasciculare</i>
67. szösz(i)kegomba, <i>Lactarius torminosus</i>	71–72. ülügomba, <i>Lepiota procera</i> ,
<i>L. rhacodes</i>
68. tavaszi csikkalj, <i>Tricholoma georgii</i>
(<i>Calocybe gambosa</i>)	73. zöld hátú (galambgomba), <i>Russula virescens</i>

Virág Vera

MEGVÁLTÁS

üszköt ettem
sarat haraptam
égő lelkeket
iszapba kapartam
mikor a megváltóm
megtalált engem
könnyes arcomat
kezébe temettem

KÖRTÉK HULLJATOK

Magas fűben szunnyadok
árnyas lomb alatt
a forró nyári alkonyatban
méhek donganak
érett körte hull le
karnyújtásnyira
mézzel tölti lelkem
édes illata
mályvák szirma szertehull
a szél teríti szét
bíborló ég alatt
mályvaszínú rét
álmom jégzilánk
elolvad hirtelen
ázott ingemen
átüt a szívem